

A szocialista törvényesség kultúrája a Hajnóczy–Nagy-féle jogi néprajz tükrében

MATYASOVSKY-NÉMETH MÁRTON

Járnak a vonatok: Poznan, Prága, Pest.
Az enyém mindebből csak
a büfékocsik asztalait díszítő virágok illata.
Elmehetnék, mégis maradok, mert
én tudni akarom végre, milyen a hangja
egy megpattanó gerincnek.

Tiszteletlen és felelősségteljes
akarna lenni minden, amit mondok.
És gúnyolódnak bölcs hatalmasok,
mert elegendem van az eleganciából.
Egy régi-régi beszédet idézek,
a fiú mára zavart öregember.

Korszakká szervezte az életünket,
nem tartozom semmiért köszönettel.

(FEHÉR Renátó: *Ká-európai ismerős*)

Útbaigazítás

Első olvasásra talán szokatlannak tűnhet a fenti címadás, ugyanis ilyen elnevezésű kutatópárossal nem találkozhatunk egyetlen szociológiai vagy jogszociológiai tankönyvben sem. Néhányan még egyenesen örültségnek is találhatják, hiszen Hajnóczy Péter 1981-ben elhunyt, így az akkor tízéves Nagy Tamásnak lehetősége sem lett volna közös tudományos munkát végezni az íróval. Mégis azt gondolom, hogy Tamás Hajnóczy Péter műveinek újraértelmezésével az 1970-es évek jogi kultúrájának és (anti)hagyományának a korszak jogtudományában sosem kutatott leírását pótolja. Így már jobban érthető a kutatópáros elnevezés is, hiszen a tagok közötti munkamegosztást is láthatunk: Hajnóczy terepmunkásként, adatrögzítőként és előértelmezőként

működik közre Nagy tudományos munkájában, amely a szociográfiákban ott szunnyadó jogszociológiát, jogi etnografiát éleszti fel a szövegekhez fűzött kommentárjaival.

A példakép és a hivatalnok találkozása (sajnos csak szövegekben)

E tanulmány előzményeként bemutatott előadásom a Tamás – ha szabad így szólítanom – emlékére rendezett kolozsvári VII. Jog és irodalom szimpóziumon hangzott el, ezért a tanulmány első részében Tamás szövegeivel való első találkozásom emlékeit elevenítem fel néhány sorban. Ezt követően a Tamás szövegeiben hipertextusként¹ megbújó tudományelméleti és módszertani kiindulópontokat tárom fel.² A tanulmány utolsó részében pedig a Hajnóczy–Nagy-féle jogi néprajz legfontosabb vonásait vázoló, különös figyelmet fordítva a forráshasználatra, az elemzés tárgyára, módszertanára, emellett a korszak tudományos fősodrával, mindenekelőtt a Kulcsár Kálmán és Sajó András nevével fémjelzett magyar jogszociológiával való kapcsolatára térek ki.

A legutóbbi „jog és irodalom” szimpózium idején friss diplomás jogászként tartottam előadást³ Bertók László *Priusz* c. könyvéről⁴ és a narratív jogtudományról. Akkor olvastam először Nagy Tamás *Josef K. nyomában* c. könyvét,⁵ melyben sokat ír a jogászok által teremtett különböző narratívákról, a jogi szövegekben található száz meg száz élettörténetről.

Az elmúlt két év alatt jogelméleti kutatásaim mellett félállású jogi előadóként közel ezer hosszabb-rövidebb határozatot és végzést gépeltem be. Ezer határozat, ezer ember (a jogszabály szerint ők: „ügyfelek”), ezer élettörténet. Kezdőként még minden kérelemben előadott történeten hosszan rágódtam: volt, ami elszomorított, volt, ami felhábortott, és volt olyan is, amin nevettem.

Azóta eltelt két év és nemcsak a jogelméleti tudásom bővült, hanem a jogász szakma apróbb fogásaiban is jártasságot szereztem. A szakmai jártasság egyben azt is jelenti, hogy már egy-egy kérelem első pár sorából kiolvasom, hogy ki, milyen ügyben fellebbezett és milyen döntésre számíthatok az „ügyfél” ügyében. Elkezdtem tehát szakmányban dolgozni, megfelelően a weberi formális-racionális jogász modelljének: a gép felül befogadja a kérelmeket, majd némi várakozás után alul átvehető az elkészült határozat. Hasonló érzéssel ültem és ülök be mindennap hivatalomba, mint Konrád György *A látogató* c. szociografikus regényének hőse: „[a]z ügyiratcsomó kérelemmel, panasszal, bejelentéssel kezdődik, idézéssel, jegyzőkönyvvel, kivizsgálással folytató-

¹ Lásd bővebben: Gérard GENETTE: „Transztextualitás” *Helikon* 1996/I–II, 82–90.

² Tamás a jogi és irodalmi szövegek intertextuális vizsgálatát saját kutatásai alapvető programjaként határozta meg. „[...] a jog és az irodalom tudományai közötti viszonyos kapcsolatteremtésnek korántsem csak az erre alkalmat adó irodalmi művek referenciális olvasatainak a részleges rehabilitálása jelenti az útját. A kortárs irodalomfelfogások – legalábbis egyelőre – uralkodó trendjeivel könnyebben összhangba hozhatónak tűnnek azok a vizsgálódások, amelyek a szövegköziség (intertextualitás) ösvényein indulnak el, tehát elsőleges feladatuknak az egymásra ható jogi és irodalmi szövegek összefüggésrendszereinek és ezek specifikus formáinak a feltérképezését jelentik.” NAGY Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai. Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben* (Budapest: Gondolat 2018) 31.

³ MATYASOVSKY-NÉMETH Márton: „Személyes történelem és jog Bertók László Priusz c. munkájában” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat* (Budapest: MTA TK JTI 2018).

⁴ BERTÓK László: *Priusz* (Budapest: Magvető2016).

⁵ NAGY Tamás: *Josef K. nyomában. Jogról és irodalomról* (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor 2010).

dik, majd határozottan lendül célja felé, s jogerősítve rátalál. Útját tetszetősen kimérik a vonatkozó rendszabályok, merészen fölébe magasodik az őt létrehívó, alantas sérelemnek, s éli a maga eljárásjogi finomságoktól szellemes életét.”⁶

Akad természetesen néha-néha olyan ügy, amely a szokásostól nagyban eltér: meg-
ráz, felbosszant és hetekig gondolkodom rajta. Azonban a könnyebb és nehezebb ügyek is élettörténetekből, narratívákból egyre inkább jogi ügyekké váltak. Történetek helyett tehát sokszor már csupán a tényállásra alkalmazható jogszabályt látom és az ügygel töltendő időt mérem fel. Érzéseim Konrád látogatójéhez hasonlóak: „[n]éha azonban olyanféle szánalmat érzek egyik-másik irattárba menesztett aktám iránt, amelyet tragédiászerző érezhet akarnok hőséneke bukásakor, hisz fölruházta mindennel – a dolgok hibás rendjébe avatkozó, erkölcsös szándékkal, tiszta indítékokkal, metsző szólamokkal, az élet apróságait is lényegessé hevítő szenvedéllyel –, s mégis előre látta: buknia kell. Ha belehasítanak, talán sikerül megzavarniuk az emberi gyöngeségek tenyészetét, de mint eleven hús az idegen anyagot, a mindennapi élet kigennyezi magából a türelmetlen rendszabályokat, a megvesztegetően feszes indoklásokat, mindent, amiben szigorú és elhatárolt következetesség van, majd ravaszul, lágyan, soha nem várt módon elrendezi a maga dolgait. Szánandó, cudar s néha kissé nevetséges aktáim sorsa.”⁷

Amikor a konferencia szervezői felvetették, hogy beszélnem kellene Tamásról, nyomban levettem a polcra a *Josef K nyomában* és újraolvastam a két éve már olvasott művet. Azon kívül, hogy ismét jólesett Tamás a jogtudományban ritka, esztétikai élvezetet okozó sorait olvasni, megdöbbentem: az elmúlt két év során a kérelmek halmainak elfogyasztása közben jogász lettem. Szakmát kaptam a kezembe, viszont a szakmai jártassággal együtt nagy mértékben csökkent a jogi történetek iránti érzékenységem. Amit jogászai munka címén művelek, abból sokszor kifelejttem a legfontosabbat, hogy a beadvány mögött ott van egy ember az egész élettörténetével és most megosztja velem az életét. Jó, hogy ezt Tamás most újra eszembe juttatta, igyekszem a következő elfásulásig eszembe véteni a *Josef K nyomában* leírtakat.

Mese a jogi történetmesélésről

Ahhoz, hogy a fásultsággal szembeni védekezés jobban sikerüljön, Tamás talán egyik legkedvesebb témáját választottam előadásom és e tanulmány tárgyának, amely mindig emlékeztethet arra, hogy az előttem fekvő akták nem csupán elintézendő feladatokat takarnak, hanem ott van bennük egy ember egész személyes sora, annak minden örömeivel és keserűségével. Ebben segítséget nyújthat a narratív jogtudomány, vagy jogi történetmesélés irányzata, melynek hazai meghonosítását nagyrészt Tamásnak köszönhetjük. A jogi történetmondás annak érdekében, hogy a jog mindennapi működését laikus szempontból bemutassa, a jog hagyományos szereplőinek hivatalos narratívái helyett, illetve mellett a nemjogász oldal képviselőinek narratíváit meséli el.⁸

Az 1970-es évek közepén az Egyesült Államokban megjelenő irányzathoz kezdet-

⁶ KONRÁD György: *A látogató* (Budapest: Magvető 2017) 15.

⁷ *Uo.* 15–16.

⁸ NAGY (5. j.) 126.

ben főként a „faji tudatosság jogelmélete”⁹ és a feminista kritikai jogelmélet képviselői tartoztak. A jogi történetek publikálásával arra szerették volna felhívni a formalista jogtudomány és a joggyakorlat figyelmét, hogy a jogi eljárásokban laikusként részt vevő színészbőrű és női szereplők a legtöbbször úgy érzik, nem érvényesíthették igazukat az igazságszolgáltatás szervei előtt, mely egy főként fehér, középkorú férfiak által teremtett vezérrövidítés mentén működik.¹⁰

A *legal storytelling* irányzatának küldetése nemes cél, azonban a hazai szociokulturális kontextusban nehéz vele mit kezdeni, hacsak nem egy egzotikus eszmetörténeti pillanatként tekintünk rá. A narratív jogtudománnyal szemben megfogalmazott kortárs kritikák még annak veszélyére is rámutatnak, hogy a narratívák megkérdőjelezhetetlen piederesztálra emelése, a *rule of law* szubjektívizálása komoly veszélyeket rejt a jogbiztonságra és a kiszámítható jogalkalmazásra.¹¹

Ugyanakkor úgy gondolom, hogy Tamás adaptációs kísérlete pontosan ezeket a kockázatokat semlegesítette az irányzat módszertanának átvételekor. Azzal, hogy alapvető tételként fogalmazta meg azt, hogy az amerikai jogelméletben felbukkant jogi történetmondást nem a jogi formalizmussal való szembefordulásként, hanem sokkal inkább egy olyan hagyományként kívánja bemutatni, melyben „a különböző történelmi korokban és megjelenési formájában a jog és a narratívák időtlen összefüggéseit hozza felszínre”.¹² Ez az elméleti nullpont az, mely megteremti a narratív jogtudomány mondhatni Nagy Tamás-i formáját, amely az amerikai kritikai jogi mozgalom forradalmi hevületével szemben sokkal inkább egy érzékeny, tudományos igényű módszertant kínál. Egy olyan módszertant, amely lázadás helyett megérteni kívánja a jog társadalmi valóságát, és amely a mindennapi jogi, jogászai nyelvben felsejlő profi és laikus narratívák felmutatásához nyújt segítséget.¹³

⁹ Uo. 144.

¹⁰ Uo. 144. Lásd még a feminizmus és a narrativizmus kapcsolatával összefüggésben a feminista jogi narrativizmus egyik fontos programadó dokumentumát: Kathryn ABRAMS: „Hearing the Call of Stories” *California Law Review* 1991/4, 971–1052; és az erről szóló tanulmányt: MOLNÁR András: „Feminizmus a jogban” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE Eötvös 2015) 181–185.

¹¹ NAGY (5. j.) 134–138. Nagy itt főként Richard POSNER: *Law and Literature: A Misunderstood Relation* (Cambridge, MA: Harvard 1988) könyvére támaszkodik, amely talán a legszisztematikusabb, legátfogóbb, legkonceptúzusabb kritika, amit a jogi narrativizmussal és a „jog és irodalom” irányzattal szemben intéztek.

¹² NAGY (5. j.) 14.

¹³ NAGY (2. j.) 29. *Akkor mi van? – rövid programbeszéd* c. fejezetben a saját megközelítésének, a „pedig lehetne másképp is” programjának alapját abban határozza meg, hogy a jog és irodalom akkor lehet „folytatásra alkalmas”, ha „[...] jog és beszélt történet, valamint jogászai és irodalmi tevékenység és gondolkodásmód összefüggéseire világítanak rá, általánosságban vagy egy konkrét történeti periódusban [...]”. Elméleti előzményként Theodore Ziolkowski munkásságát jelöli meg, akinek művei „sikeresen tartják egyszerre játékban a jog- és irodalomtörténet, a jog- és irodalomszociológia, valamint a jog- és irodalomelmélet szempontjait, ötvözve mindezt eszmetörténeti meglátásokkal [...]”.

Narratív fordulat a társadalomtudományokban

Fókuszban a mindennapok történelme: történeti antropológia

Az amerikai jogelmélet interdiszciplináris fordulatának¹⁴ produktumaként megszülető „jog és irodalom” narratív fordulata, a laikus történetek kutatása és tudományos bemutatásuk nem egyedülálló a társadalomtudományokban. Az amerikai jogtudományi diskurzusban megjelenő laikus elemek bemutatása a történeti antropológiai iskola módszertani célkitűzéseire hasonlítható.

Ez az 1970-es évektől megjelenő történettudományi irányzat ugyanis a nagy történelmi áramlatok, a kiemelkedő történeti alakok bemutatása helyett a kisemberek egyéni történeteit ismertette *mikroszkopikus és kvalitatív feltárás* útján.¹⁵ A történeti antropológia célja tehát a „cselekvő egyén döntéseinek és a kisebb közösségek viselkedésének megértése” volt annak érdekében, hogy feltárja milyen kulturális sajátosságokkal rendelkeztek a társadalom kisebb egységei az egyes történelmi korszakokban.¹⁶ A történeti antropológiai iskolához tartozó brit történész, Peter Burke szerint legfőbb jellemzője az, hogy 1. „tudatosan kvalitatív és egyedi esetekre koncentrálnak”; 2. „mikroszkopikusak és a kisközösségekre összpontosítanak”; 3. „a történeti antropológusok [...] Clifford Geertz »tömény leírását« követik, tehát egy adott társadalom interakcióit annak normáival és kategóriáival próbálják értelmezni”; 4. kutatásaik középpontjába a „mindennapok szimbolizmusának kutatását” állítják; 5. elmélet-történeti előzménynek nem Marxot és Weber-t, hanem többek között Durkheimet, Geertzet és Bourdieu-t tartják.¹⁷ A történeti antropológiai írások jellemző és hazánkban is széles körben ismertté vált művének tekinthető Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* c. munkája. A mű egy XVI. században rendhagyó nézetei miatt inkvizíciós eljárás alá vont itáliai molnár, Menocchio világszemléletének meghatározó elemeit és annak forrásait igyekszik felkutatni az eljárás iratain keresztül.

A narratív elméletek megjelenése az 1970-es években tehát nem egyedülálló a jogelméletben, sőt, általános jelenségként tekinthetünk rá az időszak társadalomtudományában. Giovanni Levi olasz történész szerint a narratíva szerepének megerősödése a funkcionista társadalomelméletek által feltételezett optimista végkifejlet meghíúsulásának beismeréséhez köthető¹⁸ A hetvenes évek amerikai jogelméletében megjelenő jogi történetmondás, egybeesik a társadalomtudományokban megjelenő narratológiai irányzatok és a funkcionalizmust felváltó relativista pesszimizmus időszakával.

A narratív társadalomtudományi irányzatok azonban nem teljesen előzmény nélküliek, a történeti antropológia eszmetörténetét hazánkban elsőként feldolgozó történész, Klaniczay Gábor például Hans Naumannak a *lesüllyedt kultúrjavokról* alkotott elméletét és Bahtyin irodalomelméletét nevezi meg az irányzatok előfutárainak.¹⁹ Neu-

¹⁴ Uo. 24.

¹⁵ SEBŐK Marcell: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok* (Budapest: Replika Kör 2000) 8.

¹⁶ Uo. 8–9.

¹⁷ Peter BURKE: „Mi a történeti antropológia?” in SEBŐK Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok* (Budapest: Replika Kör 2000) 17.

¹⁸ Giovanni LEVI: „Történelem és antropológia” in uo. 125.

¹⁹ KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén* (Budapest: Magvető 1990) 91.

mann elmélete „a népi kultúra és az elit kultúra kapcsolataként fogalmazta újra a mentalitástörténet és a kultúrtörténet problémáit”.²⁰ Az elmélet az ún. népi kultúra és az elitkultúra kölcsönhatását úgy írta le, „hogyan ebben a mindkét kultúrszintet állandóan átalakító történeti folyamatban gyakran elmosódnak azok a hagyományos megkülönböztető kritériumok [...], melyekkel e kultúrszinteket meghatározni szokták”.²¹ Éppen ezért a néprajzi irányultságú történeti kutatások módszertanában a „két kulturális közeg közötti közvetítőkre, a köztes műfajokra került a hangsúly”.

A *lesüllyedt kultúrjvak* elméletének egyik kiemelkedő példaként Bahtyinnak a népi nevetéskultúrát rekonstruáló munkáját emeli ki, aki maga is jó példa arra, hogy irodalom- és társadalomelmélet, valamint etnográfia megférhetnek egymás mellett.²² Bahtyin a népi nevetéskultúra jellemzőinek részletezésével bemutatta, hogy létezik az elitkultúrával szemben megfogalmazott népi kultúra, mely önálló értékrenddel és világszemlélettel rendelkezik, s mint ilyen önálló elemzésre alkalmas.²³ Ugyan Bahtyin szerint a népi kultúra a XVI. század óta nagy mértékben visszaszorult, az elitkultúra eredményes aknamunkájának eredményeképpen, ugyanakkor az antropológia és az etnográfia tudományának köszönhetően a népi kultúra e diszciplínák önértékkel rendelkező vizsgálati tárgyává vált.²⁴

Clifford Geertz antropológiája: bennszülöttet kutatóból bennszülött kutató

A narrációkutatás és az antropológiai módszertannak a történelemtudományban és a jogelméletben való megerősödéséhez nagyban hozzájárult a már korábban említett Clifford Geertz is, aki munkásságában arra vállalkozott, hogy „mérethez igazítsa”, tisztázza a kultúra fogalmát.²⁵

Geertz szerint a kultúrafogalmak megsokszorozódása az antropológiában kevésbé járult hozzá a fogalom tisztázásához és a jobb kutathatósághoz, sőt, sokkal inkább káoszhoz közeli állapothoz vezetett, melynek eredményeként korának kultúraelmélete *vegyes zöldségleveshoz* hasonlítható.²⁶ Annak érdekében, hogy ennek a kaotikus állapotnak véget vessen, arra vállalkozott, hogy a kultúra *némileg szűkebb és kevésbé standard* meghatározásával egy *belülről koherens* fogalmat hozzon létre.²⁷ Ehhez a kultúra *szemiotikai* oldalát ragadja meg, amely szerint „az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat”, a kultúra pedig az a háló, melyet mi emberek teremtünk a világ értelmezésén keresztül.²⁸

Az antropológia feladata nem elsősorban a megfigyelés, hanem sokkal inkább az elemzés, melynek során „kiválasztjuk a jelentésbeli struktúrákat [...] s megállapítjuk

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 92.

²² Michael HOLQUIST: *Dialogism. Bakhtin and his World* (London–New York: Routledge 1990) 13.

²³ KLANICZAY (19. j.) 93.

²⁴ Uo. 93–94. A szerző rámutat antropológia és néprajz összefüggéseire: amit a néprajz tudományában a kultúrávesztés és a lesüllyedt kultúrjvak elméleteként jelölnek, az az antropológiában az akkulturáció elmélete, mely a gyarmatosított népek kultúrájának a kolonizációt követő megváltoztatásának leírására szolgál.

²⁵ Clifford GEERTZ: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások* (Budapest: Osiris 1994).

²⁶ Uo. 195.

²⁷ Uo. 196.

²⁸ Uo.

társadalmi alapjukat és horderejüket.²⁹ Az antropológiai írások, vallja Geertz, így tulajdonképpen maguk is csupán a kutató *másod- és harmadkézbeli* értelmezései, következésképpen fikciók.³⁰ Geertz antropológiai programja alapján így azt mondhatjuk, hogy az antropológus elsősorban fikciót, irodalmi művet hoz létre, amit maga a szerző is beismer, amikor azt írja, hogy így az antropológiai szövegek *meggyőző erejét* abban kell lemérni, hogy azok „a tudományos képzeletet mennyire képes bennünket bekapcsolni idegen emberek életének vérkeringésébe”.³¹

Az amerikai antropológus szerint az ilyen hatás eléréséhez legmegfelelőbb műfaj az esszé, ugyanis ebben érhető el az olyan előremutató kutatás, melyben nem az „előzményekre támaszkodik, mint inkább mellettük halad: provokálva őket és provokáltatva általuk”.³²

Jelen tanulmány tézisének elfogadását, mely szerint Tamás Hajnóczy-magyarázatait – mintegy mellékhatásként – a szocialista jogi kultúrát leíró jogi néprajzként értékelhetjük, egyszerűsíti, hogy a modern antropológia Geertznek köszönhetően paradigmaváltáson ment keresztül.³³ Az egzotikus népeket kívülről megfigyelő antropológus ideálját felváltotta a modern antropológus modellje, akik „viszont mindig olyan társadalmakban kutatnak, amelyeket társadalmi és politikai szubjektumként ismernek, amelyben benne élnek, amelyben maguk is bennszülöttek”.³⁴

A szocialista jogi kultúrát a korszak szociográfiai irodalmán keresztül bemutató Tamás is effajta bennszülött kutatónak tekinthető, akinek „vademberekért” már nem kell a távoli Óceánia valamelyik szigetére utaznia, elegendő „tócsák tükrében magukat nézve, dohányszemcsékkel zakók zsebében” elindulni Hajnóczy és Cseh Tamás Budapestjén. Tamás kutatói pozícióját Geertz fent leírt módszertanában érhetjük tetten, vegyítve a Cseh–Bereményi-féle *Világnézeti klub* c. vers soraival: „Egy világnézeti klub, / tág teret nyit és nyújt. / Számos aktív fújja és szívja / komolyan a cigarettát. // Fordítsuk hű de remek, / fordítsuk hű de remek, / Feje tetejéről a talpára Hegelt, / passzolj még egy cigarettát.”

Ahhoz, hogy a narratívákra összpontosító társadalomtudományi kutatások a fejük tetejéről a talpukra állíthassák a mindennapok narratívájától addig elzárkózó társadalomtudományokat, a saját tudományterületükön korábban használt források helyett természetesen új források felkutatására volt szükségük.³⁵ Ez a történettudományban az olyan tömegével előforduló írásos források narratív elemzését jelentette, mint például az anyakönyvi bejegyzések, vagy a hagyatéki eljárások és leírások számbavétele, illetve ezen felül olyan jellemző tárgyi emlékek felkutatása, melyek egy-egy kisközösség vagy személy történetében jelentős szerepet játszottak.³⁶

A narratív jogtudománynak kevésbé új források felkutatására, mintsem a mindennapi jogászai gyakorlatban létező jelenségek új nézőpontból való megfigyelésére volt

²⁹ Uo. 201.

³⁰ Uo. 208.

³¹ Uo. 209.

³² Uo. 219.

³³ NIEDERMÜLLER Péter: „Az antropológia metamorfózisai: perspektívák a (késő) modern társadalom kutatásában” *Tabula* 2005/1, 7–8.

³⁴ Uo. 7–8.

³⁵ KLANICZAY (19. j.) 90.

³⁶ Uo.

szüksége. Ahogy Nagy Tamás írja „az irodalom és jog kapcsolata megkérdőjelezhetetlen”,³⁷ hiszen a jogi történet is „[...] mitikus alapsémákat követ, vagy még tovább lépve belátjuk-e, hogy történeteinket (és azok különbségeit) a nyelvhasználat figurativitása határozza meg, szembesülnünk kell annak tapasztalatával – »tapasztalat! tapasztalat!«, hogy minden történet szükségszerűen átfedésekkel, ismétlésekkel, kihagyásokkal és elhallgatásokkal terhes, és nincs omnipotens elbeszélő, aki akár csak az egyes történetek összes cselekményszálát képes lenne a kezében tartani”.³⁸

A történeti antropológia és a narratív jogtudomány közös forrása tehát kétségbevonhatatlan, ezt támasztja alá az is, hogy Tamás is, a mikrotörténetekhez hasonlóan, visszanyúl Geertz interpretív antropológiai elméletéhez és a jogot „a valós elképzelésének sajátos formája”-ként fogja fel.³⁹

Kötelező kitérő: posztmodern-e a jog és irodalom?

Amennyiben narratív fordulatról és az interdiszciplinaritás betöréséről beszélünk, a kontextus kijelölése és a forráshasználat elemzése során nem hagyhatjuk el a posztmodernség kérdését sem. Falusi Márton rámutat arra, hogy „a jog és irodalom szemléletmódja, amely két (vagy több) szaknyelvi diskurzust vonatkoztat egymásra [...] ab ovo magáévá teszi a posztmodern felvilágosodáskritikák valamelyikét és megkérdőjelezi a liberális joguralom (demokratikus jogállam) pozitivistá ethosát”.⁴⁰ Ha elfogadjuk a fenti állítást, akkor a „jog és irodalom” irányzat tehát, amelyet Tamás is magáénak vall, posztmodern jelenség a társadalomtudományokban. Posztmodern azért, mert elfogadja a posztmodern irodalomelmélet areferencialitás tételét, mely szerint a valósághoz csak a nyelven keresztül juthatunk hozzá, mégpedig úgy, hogy olyan új nyelvet konstruálunk a létező nyelvi struktúrák dekonstrukcióját követően, amely képes megszólaltatni az addig meg nem hallott, elpalástolt hangokat.⁴¹

A posztmodernben ugyanakkor ott rejlik a túlzásba vitt dekonstrukció veszélye is. Az „irodalom és jog” esetében ez azzal fenyeget, hogy az interpretáció során a jogi és irodalmi szövegek dekonstruálását is elvégezzük, azzal „határaikat összemossuk, mindkettőt lényegükben tesszük harcképtelenné; előbbiből a referencialitást, utóbbiból a normativitást füstölve ki”.⁴²

Tamás Hajnóczyt elemző munkái és egyébként a szocialista jogi valósággal foglalkozó kritikák esetén nehézségekbe ütközünk a posztmodernséget illetően. A szocialista törvényesség jogát elemezve ugyanis nem a posztmodern programjában szereplő, a liberális joguralom társadalmával van dolgunk. Éppen ezért még a Hajnóczy-szövegek besorolása is kétséges, az irodalomelméleti szakirodalom megosztott annak kérdésé-

³⁷ NAGY (5. j.) 10.

³⁸ *Uo.* 28.

³⁹ *Uo.* 48.

⁴⁰ FALUSI Márton: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmetörténetben* (Budapest: MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet 2018) 30.

⁴¹ NÉMETH Zoltán: „Az alárendeltség nyelvi tapasztalata közép-európai álneves regényekben” in HORVÁTH Csaba – PAPP Ágnes Klára – TÖRÖK Lajos (szerk.): *Párhuzamok, történetek – Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről* (Budapest: L’Harmattan 2016) 148–149.

⁴² FALUSI (40. j.) 33–34.

ben, hogy posztmodernnek, avantgárdnak, vagy esetleg egyenesen besorolhatatlannak tekintsük-e az írókat.⁴³

Ezt a buktatót jól kerüljük ki a Nagy-írások, mert nem merülnek el a posztmodern, nem posztmodern vitában, hanem képesek azon felülemelkedve adaptálni a narratív szemléletmódot. Így elkerüli a túlzott dekonstrukció csapdáját, megtartva ezzel azt a Falusi Márton által megfogalmazott tanácsot, hogy „a jog és irodalom akkor képes sikerrel fellépni, vagyis az irodalmi szövegek segítségével interpretálni a jogi szövegeket [...], ha az irodalmat mimetikusnak fogja fel, úgy mint a valóságra reflektáló »látszatót«”.⁴⁴

Nagy szerint a posztmodern irodalomtudomány abban a felismerésben nyújthat segítséget, mely egyben tekinthető a Hajnóczyhoz fűzött kommentárok módszertani programjának is, hogy „[...] irodalmi és jogi szövegek gyakran termékeny, új jelentések létrehozó párbeszédre léphetnek egymással”, segítségükkel „[...] megmutathatóbbá válik, miként gyakorol hatást egy-egy jogi szöveg valamely irodalmi mű szövegének a formálódására (narratív struktúrájára, cselekményvezetésére, stílusára, szóhasználatára, mondatszerkezetére stb.)”.⁴⁵

Hajnóczy és kora társadalmi valósága a maga átmenetiségében⁴⁶ sokban hasonlít a posztmodern életérzésre, azonban ez is, mint K-Európában minden, kicsit más, *kicsit savanyú, de a miénk*. A Hajnóczy-életműben megjelenített társadalom, függetlenül attól, hogy milyen címkével látjuk el, olyan közösség, ahol „[a] fiatalok egyéni életükben kitapogatott mobilitás- és szabadsághatárok és tapasztalatok eredményeként az előforduló-torzuló »ügyis hiába«, »semmit sem tehetünk«, »nincs jövő« lemondása törvényszerűen összegződik az egyéni sorsnak teret, nyelvet, kultúrát adó nemzeti lét nem éppen dicsőséges – sőt a jövő múltjában igazolni látszó – történelméhez, problémáikhoz kapcsolódó viszonyában.”⁴⁷ Dekonstrukció egy ilyen valóságban már nem is szükséges, a feladat mégis nehéz: a kilátástalanságból és a széttöredezett, gyökértelen társadalmi viszonyokból ki kell faragni azt a nyelvet, amellyel az évtizedes ideiglenesség⁴⁸ autentikusan szólalhat meg.

A Hajnóczy-szöveg mint etnológiai forrás

Jelentések a süllyesztőből: a szocialista jogi kultúra lenyomata

Tamás azonban Hajnóczy korszakának és műveinek forrásként való alkalmazásával is rendhagyó helyet foglal el a jogi történetmesélés irányzatán belül munkálkodó szerzők között. Kutatásai történelmi és társadalmi kontextusának kijelölése már önmagában megkülönbözteti őt a „jog és irodalom” angolszász művelőitől. Az 1970-es évek Magyarországon a jogi *nomosz és narratíva* ugyanis sokkal összetettebb és komp-

⁴³ KOLOZSI Orsolya: *A szöveg árnyéka – Kritikai füzetek* (Budapest: Kortárs 2011) 13.

⁴⁴ FALUSI (40. j.) 34.

⁴⁵ NAGY (2. j.) 18.

⁴⁶ KOLOZSI (43. j.) 15.

⁴⁷ KÓBÁNYAI János: *A margón* (Budapest: Szépirodalmi 1986) 205.

⁴⁸ *Uo.* 194.

lexebb képet mutat az amerikai jog világától.⁴⁹ A kritikai jogelmélet követőinek, Tamással összevetve, mondhatni, könnyű dolga van, amikor a hivatalos jogi eljárásokban felbukkanó kirekesztett csoportokat kívánnak megszólaltatni, náluk kirekesztő és kirekesztett történetei, tapasztalatai láthatók és tetemre hívhatók.⁵⁰ Ezzel szemben Hajnóczy korának hazai jogi narratíváival már korántsem ilyen egyszerű a helyzet. Míg a jogi történetmesélés amerikai művelői szabadon publikálhatják különböző történeteket a különböző vezető szakmai folyóiratokba, addig Hajnóczy kirekesztettjeinek, *Az elkülönítő* kényszerbeutaltjainak a „sportszatyor” marad és a harminc éves hallgatás.⁵¹

Ahhoz, hogy Hajnóczy szociográfiája a narratív jogtudomány tárgyává váljon, Tamás és több mint harminc év szükséges. Tamás szerkesztői munkájának köszönhetően 2014-ben jelenik meg *Az elkülönítő*t is magában foglaló, Hajnóczy elmeegógyintézetéről készített szociográfiájának teljes fennmaradt iratanyaga. A kötethez írt előszó újraértelmezi és egyúttal a tudományos térben is elhelyezi a munkát azzal, hogy rögzíti: „Az elkülönítő jelentés volt egy országról, arról, mit tudhattunk jogról és szabadságról az 1970-es években Magyarországon; s mint ilyen [...] elvégezte a feladatot, amelyet a korabeli jogszociológiának kellett volna (már ha az képes és alkalmas lett volna rá)”.⁵²

A fentiek alapján ma már biztonsággal állítható, hogy a *Jelentések a süllyesztőből* jogszociológiai, szociográfiai munka. A tudományos rang megszerzéséhez ugyanakkor Hajnóczynak szüksége van egy pár évtizeddel később jelentkező kutatási munkatársra, aki a terepmunka eredményeként született anyagot a geertzi értelemben *másodkézből* értelmezi és ezzel olyan meggyőző erővel ruházza fel az írást, hogy az a későbbi korok olvasóinak tudományos képzeletét aktiválva bekapcsolhat minket a *szocialista jogi kultúra vérkeringésébe*.

Tamás Hajnóczy-értelmezéseinek köszönhetően így az író szövegeit nem egy leűnt kor homályából előbukkanó hátorzongató mesékként olvassuk, hanem tudományos erővel felruházott valódi jelentéseként. Ehhez azonban szükségesek Tamás olyan kommentárjai, mint hogy a *Jelentésekben* „olyan, összességükben mindenképp a joghoz és annak »szolgáltatásához« kötődő tapasztalatokról van szó, amelyek nem csak a bírói szemle és általában a jogorvoslati lehetőség hiányát, a döntéshozó jogalkalmazó és a felügyeleti szerv abszurd azonosságát stb. teszik Az elkülönítő közvetlen tárgyává, s avatják ezáltal jogszociológiaként olvasható művé Hajnóczy dolgozatát.”⁵³ Utóbbi érvelést támasztja alá az a Tamás által is tárgyalt tény, hogy Hajnóczy *Az elkülönítő*t és az ahhoz tíz éven keresztül gyűjtött egyéb anyagait elsősorban nem tudományos megfontolásból, hanem egy elmeegógyintézeti kényszergyógykezelt páciens, Szépvölgyi Alíz iránti elkötelezettsége miatt írta⁵⁴ Amennyiben az előbb említett kö-

⁴⁹ NAGY (2. j.) 12. Utal Robert Cover azonos című tanulmányában kifejtett elméletére.

⁵⁰ NAGY (5. j.) 128–129.

⁵¹ NAGY (2. j.) 121. Az elkülönítő Nagy szavaival összegezve „[...] a szentgotthárdi elmeszociális otthon életének megbocsáthatatlan és jöváhetetlen szörnyűségeit feltáró s mindenekelőtt az ápoltak és az intézeti gyógykezelésre egyébként nem szoruló, ám hivatali beutalók következményeként ott fogva tartott otthonlakók teljes jogfosztottságát bemutató szociográfia [...]”. A szociográfia először 1975-ben jelent meg a *Valóság* c. folyóiratban, majd röviddel később Hajnóczynak sajtó-helyreigazítási perben magnófelvételekkel kell bizonyítania, hogy a szociográfiában leírtak megtörtént eseményekről számolnak be.

⁵² NAGY (2. j.) 175.

⁵³ *Uo.* 174.

⁵⁴ *Uo.* 177–179.

rülményt is figyelembe vesszük, úgy Tamást nem Hajnóczy kutatási munkatársának kell tekintenünk, hanem a Hajnóczy által feljegyzett „lesüllyedt kultúrjavakra” rábukkanó történésznek, aki Hajnóczy munkáiban rátalál arra, amire Ginzburg talált a XVI. századi ügyész iratcsomójában.⁵⁵

A jogi néprajz hazai hagyománya

Ha magyar jogi néprajzra gondolunk, Tárkány Szücs Ernő veretes kötete, az 1981-ben megjelent *Magyar jogi népszokások* c. munka juthat eszünkbe, amely arra vállalkozott, hogy két évszázad magyar jogi népszokásaival megismertesse olvasóit.⁵⁶ E tanulmány bevezetőjében arra tettem utalást, hogy Tamás munkásságának Hajnóczyval és az 1970-es évek magyar jogi kultúrájával foglalkozó esszéi is etnográfiai írásoknak tekinthetők.⁵⁷

Erős állítás, ugyanis a Hajnóczy–Nagy-féle kutatócsoport jogi néprajzának tárgya drasztikusan különbözik a Tárkány Szücs-féle jogi néprajztól. Tamás mind az anyaggyűjtés módjában, mind pedig a feltárt eredmények közlésében eltér attól, amit általában a falvakban anyagot gyűjtő néprajzkutató romantikus alakjának gondolunk. Az eltérés kulcsára már rögtön Tárkány Szücs könyvének első lapjain rábukkanhatunk, amikor a kutató jog és népszokás viszonyát tárgyalja. Szerinte a népi jog nem más, mint „a nép körében ténylegesen létező, élő, aktívan ható, az emberek tudatában meglevő szabályok [...], amelyeket a lakosság nemzedékről nemzedékre, a gazdasági és társadalmi viszonyokból folyó személyi, családi vagy vagyoni érdekeknek az átátamasztására, céljainak a megvalósítása érdekében több-kevesebb változtatással fenntartott, átörökítette, és így éppen úgy kultúrája részévé tett, mint a népdalt, a népmesét”.⁵⁸

Azt gondolom, hogy a fenti idézet pontosan leírja, hogy az 1970-es évek magyar jogi kultúrájának feldolgozása miért történhet csakis abban a formában, ahogyan azt Nagy Tamás megvalósította. A Tárkány Szücs-féle idézet szerint ahhoz, hogy valaki klasszikus értelemben vett jogi néprajzi munkát végezzen, a következők szükségesek:

⁵⁵ Innen nézve Tamás munkája nagyban hasonlít Sally Engle Merry korszakos intézményi etnográfiai módszertanára, amellyel a hawaii őslakos népi jog és a ráoktrojált amerikai jogrendszer kölcsönhatását mutatja be. Merry saját módszertanát *ethnography in the archives*, tehát „néprajz az archívumokban” címkével jellemzi, mert a XIX. században történeteket az archívumokban talált bírósági iratokon, sajtótermékeken, levelezéseken és egyéb személyes dokumentumokon keresztül szemlélteti antropológiai módszertan alkalmazásával. Sally Engle MERRY: „Ethnography in the Archives” in June STARR – Mark GOODALE (eds.): *Practicing Ethnography in Law* (New York: Palgrave Macmillan 2002) 128–143.

⁵⁶ Tárkány Szücs monográfiájában főként az 1945 előtt gyűjtött kutatási anyagot dolgozta fel, ez azonban csupán 1981-ben jelenhetett meg. Könyvének utolsó fejezetében egy olyan rész található, amelyben arról ír, hogy létezhetnek-e jogszokások a szocializmusban. Ez nagyon érdekes, mert bemutat egy csomó olyan napi gyakorlatot – például a kötelező borralaló/kenőpénz –, amin keresztül a késő kádári társadalom problémáira is rámutat.

⁵⁷ FEKETE Balázs: „Recenzió – Hajnóczy Péter: Jelentések a süllyesztőből. Az elkülönítő és más írások [szerk. Nagy Tamás] (Budapest: Magvető 2013) 378” *Állam- és Jogtudomány* 2013/3–4, 121. „[e]z az, amit minden jogszociológiával foglalkozó megtanulhat Hajnóczytól: kutatásaik tárgya nem csak személytelen viszonyok összessége, hanem az egyéni életek és sorsok személyes valósága, és ezért az empátia nélkülözhetetlen a kutatómunkában. Az együttérzés pedig megnyitja az utat a kritika felé, az emberi méltóságot súlyosan sértő helyzeteket nem lehet pusztán csak tudományosan bemutatni, hanem fel kell velük szemben hívni az emberség hangját.”

⁵⁸ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások* (Budapest: Gondolat 1981) 8.

stabil, több évszázada folyamatosan létező kisközösségek, melyek képesek arra, hogy kultúrájuk az átörökítés folyamatában újratermeljék. A hetvenes évek magyar társadalma viszont a *megszakadt folytonosság* társadalma, ahol szinte minden hiányzik belőle, amely alkalmassá tenné arra, hogy a jogi kultúra fent idézett tartalmi elemeit felfedezhessük benne. A fűtőről írt, az *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban* című esszé a korszakot úgy jellemzi, mint amely „[...] tekinthető akár egyetlen nagy elmeszociális otthonnak s lakói kényszerbeutaltaknak – jogokért küzdeni, megfelelő fórumokon nem kecséget több reménnyel, mint kitörni egy efféle otthon zárt világából”.⁵⁹

A hatalmas elmeszociális otthon, azaz a létező szocializmus Magyarországnak jogi kultúráját az olyan anyagok olvasása közben érezhetjük meg igazán, mint *Az elkülönítő* 1975-ös megjelenése után két héttel kiadott minisztériumi jelentés, „melyben orvosok és orvos-igazgatási szakemberek módszeresen sorra veszik *Az elkülönítő* valamennyi állítását és mindről próbálják bizonyítani: légből kapottak, hazugságok [...]”.⁶⁰ A szocialista jogi kultúra – ha beszélhetünk ilyenről egyáltalán – nyelvezetét pedig a jegyzőkönyvekben érhetjük tetten, amelyek „soha nem saját szövegeket tartalmaznak, [...] a rendőr, a bíró, az ügyintéző diktál: a kisasszonynak a gépbe vagy diktafonba, amelyről a – jelen sem levő – leírója majd leírja a szöveget”.⁶¹

Autonóm, saját jogi kultúrával rendelkező kisközösségekről tehát a hetvenes évek Magyarországnak nem beszélhetünk, ehelyett egy széttartó, gyökértelen és lecsúszott, hagyomány nélküli tömegtársadalmat látunk, amely kultúra helyett a szó szoros értelmében *lecsúszott kultúrjavakkal* rendelkezik. Ebben a társadalom a jog címzettjei pedig: „[...] Hajnóczynál a főgépész, a főmérnök és a szakszervezeti bizalmi, a Csalog-szociográfiában a brigádvezető, a munkásból lett »góré« és a [...] szakszervezetis”,⁶² akik maguk is a jegyzőkönyvek nyelvén beszélnek el saját történeteiket.⁶³

A fenti lista alapján a Tárkány Szücs- és a Hajnóczy-Nagy-féle kutatásokban azt látjuk, hogy kutatásaik bázisukban megegyeznek, mégpedig abban, hogy a „tények alapjául, alapdokumentumául az egyszerű emberek mindennapi életében követett magatartást vett[é]k”.⁶⁴ Az egyszerű emberek mindennapi élete természetesen „más” az évszázados kisközösségekben és „más” a létező szocializmus munkásai körében, és ez az, ami nagy mértékben „mássá” teszi a Nagy-féle néprajzot. Ennek a néprajzi munkának ugyanis nem a szájhagyománynál és a községi levéltárban található cirkalmas betűkkel feljegyzett anyakönyvi bejegyzéseinél kell kezdenie, hanem az írógépek által a géppapírra ütött jegyzőkönyvnel, amely „fikciónak tűnik – holott a hivatali döntések, mint tudjuk, nem azok, következményeiknél nincs valóságosabb”.⁶⁵

Az 1970-es évekről készített néprajzi látélet, ha hiteles szeretne lenni, a jegyzőkönyvek társadalmi valóságának mindennapi hatásmechanizmusait mutathatja be olyan történeteken keresztül, mint amilyen a szentgotthárdi Sz. Alízé. Nagy szerint

⁵⁹ NAGY (2. j.) 71.

⁶⁰ *Uo.* 186.

⁶¹ *Uo.* 133–134.

⁶² *Uo.* 77.

⁶³ *Uo.* 134.

⁶⁴ TÁRKÁNY SZÜCS (55. j.) 20.

⁶⁵ NAGY (2. j.) 134.

„Hajnóczy írásait elemezve láthatjuk, hogy maguk a művek nyitják meg a valóságelvű interpretáció horizontját, legyen ez a valóság nyelvi természetű vagy a nyelv – jelentős részben épp a jog nyelve – által teremtett »objektív« társadalmi valóság”.⁶⁶ Ahhoz azonban, hogy a korszak jogi világáról készített valóságghú beszámoló elkészülhessen, szükség van Tamás interpretációjára, a Hajnóczy-szövegekhez és az azokhoz kapcsolódó egyéb levéltári dokumentumokhoz fűzött kommentárjaira, glosszáira.⁶⁷

Jogszociológia: a fekete bárány

Nem mehetünk el Tamásnak a korszak jogszociológiájával szemben tanúsított ellen-szenve mellett sem. A hetvenes évek magyar jogszociológiájára tett apró, de éles kritikai megjegyzések egyértelműen láttatják, hogy Nagy véleménye szerint a Kulcsár Kálmán nevével fémjelzett és az 1970-es évekre éppen csak intézményesedett magyar jogszociológia alkalmatlan volt hiteles képet festeni a korszak jogi, társadalmi valóságáról.⁶⁸ A Kulcsár-féle jogszociológia célja „a társadalom konkrét jogi viszonyainak empirikus adatokon alapuló kép”-ének feltárása volt, annak érdekében, hogy felmérhető legyen a szocialista törvényhozás hatékonysága.⁶⁹ Az utóbbi tudományos célt az állampolgári jogtudat-kutatások hivatottak megvalósítani,⁷⁰ melyek nyilvánvalóan alkalmatlanok voltak a Hajnóczy és Nagy fókuszpontjában lévő kirekesztett csoportok jogi történeteinek megjelenítésére, tehát a társadalmi-jogi valóság hiteles bemutatására.

Nagy e meggyőződésével felismerhető párhuzamot mutat Sajó Andrásnak az 1986-ban publikált *Látszat és valóság a jogban* c. monográfiájából kiolvasható, a kulcsári jogtudat-kutatások elméleti kiindulópontjával való szembefordulásával.⁷¹ Sajó könyvében már a „kívülálló szemlélő fanyar iróniájával fogalmazza meg a szocialista törvényesség és jogtudomány bírálatát, és világít rá a magyar társadalom erkölcsi süllyedésének aggasztó tüneteire”⁷² Sajó munkájában Hajnóczy jogról alkotott álláspontjára sokkal jobban hasonlító megállapítást tesz, amikor a Kádár-kori jogtudat legjellemzőbb tulajdonságának a jogtudat deformáltságát és a jogtól való társadalmi idegenséget jelöli meg, amelyben a *kötelességre hivatkozás* az egyetlen olyan szelete a hétköznapi jogi gondolkodásnak, ahol az állami jog tudata megjelenik.⁷³

Érdemes itt egy pillanatra Tárkány Szücshez visszatérni, aki úgy véli, hogy a jogi népszokások az egyén, a közösség és a hatóságok hármas viszonyrendszerében alakulnak ki.⁷⁴ Azok a jogi hagyományok tudtak fennmaradni és a gyakorlatban is működni,

⁶⁶ Uo. 130.

⁶⁷ Uo. 131–132. Nagy Tamás is hangsúlyozta, hogy téves az a Balassa Péter-féle Hajnóczy-értelmezés, amely az író munkáit egyfajta „okos szociológiaként” mutatja be, mintha a szerző a szépirodalmi formát kizárólag álcának használta volna a „szociologikum meztelenségének” megjelenítése céljából.

⁶⁸ Uo. 85.

⁶⁹ FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon” in H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány Press 2018) 22.

⁷⁰ Uo. 30.

⁷¹ Uo. 48.

⁷² Uo. 30.

⁷³ Uo. 58.

⁷⁴ TÁRKÁNY Szücs (58. j.) 37–41.

„melyekre a hármás feszültségi viszonyban az egyén választása és az adott körülmények között a súlyponteltolódás folytán lehetőségnyílt a másik, az elhanyagolhatónak vélt rovására”.⁷⁵ Ha a szocialista jogi kultúrát az előbb említett hármás viszonyrendszerben vizsgáljuk, könnyebben megérthetjük a jogidegenség és a deformált jogtudat kialakulásának okait. A szocialista társadalomban ugyanis aligha beszélhetünk a hármás viszonyrendszer egyensúlyáról, ugyanis az egyénnel és az alig-alig létező közösséggel szemben a hatóság túlsúlya valósul meg. Tárkány Szücs pont a Sajó által hangsúlyozott jelenségek miatt vélekedett úgy, hogy a szocialista viszonyok között is léteztek jogi népszokások, ugyanis a „jogalkotás, jogalkalmazás és a jogi oktatás jelenlegi formái nem eléggé alkalmasak arra, hogy a jogot a széles tömegeke szintjére közvetítsék”, ez pedig táptalajt adhatott – és adott is – a népi jog kialakulásának.⁷⁶

Tamás ugyan maga is hivatkozik Sajó terminológiájára, amikor a jog valóságképteremtő hatásáról beszél, de határozottan radikálisabb álláspontot képvisel, mert nem húz szigorú határvonalat a demokratikus államok és a diktatúrák jogának valóságképteremtő hatása között. Nagy szerint „[a] jog nyelvének mindig van, még a legszelídebb országokban is, valóságteremtő funkciója – törvényhozásban, igazságszolgáltatásban –, mindig erőszakot tesz az addig kategorizálatlan létezésen, diktatúrákban legfeljebb csak látványosabban történik mindez (és fordítva: minél látványosabban, annál biztosabbak lehetünk benne, hogy egy fegyvergyarmaton vagyunk utazók)”.⁷⁷

A hivatalos jogszociológia azonban könnyűnek találta a valóságteremtő erőszak megjelenítésére, ugyanis az „ideológiai/politikai korlátozások s az ezekkel együtt járó cenzurális akadályok [...], de az elméleti helykeresés és önmeghatározás kényszerű feladata” képtelenné tette a *szocialista jogszolgáltatás valóságának* leírására.⁷⁸ Már a tudomány nyelve sem bizonyult alkalmasnak a valóság leírására, mert „jelentős részben a már akkor tudhatóan használhatatlan marxista társadalom- és jogtudományi fogalmak »használhatóvá tétele« révén próbálta megoldani” kutatásait.⁷⁹

Azt gondolom, hogy Tamás mégsem teljesen fair a Kulcsár-féle szocialista jogszociológiával. A diszciplína kezdeti, a mérhető és ellenőrizhető empirikus tudományoság által védett jogtudat-kutatásaival, minden helykeresésével és bizonytalanságával együtt talán a korszak jegyzőkönyvei által megjelenített jogi valóságával még önzonosnak tekinthető. Ami a szocialista joggyakorlatban a jegyzőkönyv, az a jogalkotás és jogalkalmazás hatékonyságát mérni hivatott szaktudományban a jogtudat-kutatás. Annyiban igaza van Tamásnak, hogy egy szaktudomány, ahogy már a nevéből is adódik, képtelen a jog társadalmi valóságának hiteles kutatására – a legitimitásért foly-

⁷⁵ Uo. 37.

⁷⁶ Uo. 823.

⁷⁷ NAGY (2. j.) 188.

⁷⁸ Uo. 85–86.

⁷⁹ Uo. 86. Vö. H. SZILÁGYI István: „A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága” *Világosság* 2004/4, 87. „[...] a szocialista jogelmélet, illetve a marxizmus »szellemi hagyatéka« legfeljebb a tudományozociológia érdeklődésére tarthat számot, mert a marxizmus nem tudomány. Nem tudomány, mert nem a valósággal foglalkozik, hanem a Lényeggel. A marxizmus által kidolgozott fogalmak félrevezetőek és alkalmatlanok arra, hogy a valóság megértésének eszközei legyenek – nem is erre találták ki őket, hanem a Lényeggel való közvetlen azonosulás elérésének segítésére. Bizonyosan bátrabb és hasznosabb lett volna ezt a sommás ítéletet hamarabb kimondani a jobboldal szakmai közösségében – de talán szűk másfél évtizeddel a rendszerváltást követően sem késő.”

tatott küzdelemben talán nem is lehet célja. Az állampolgári jogtudat-kutatások korlátosságára Tárkány Szücs is rámutat, amikor a szocialista jogszokások kutatásának lehetőségeiről elmélkedve megjegyzi, hogy a „jogi népszokások az állami jog oldaláról nem tárhatók fel, hanem ezt a munkát csak a népszokások és hagyományok általános vizsgálatával párhuzamosan szabad elvégezni”.⁸⁰

Befejezésül: merre tovább jogi kultúrakutatás?

Ezt a feltáró munkát azonban a Tárkány Szüccsel kortárs jogtudomány a fentiek ismeretében képtelen volt véghez vinni.⁸¹ A társadalmi valóság hiteles megértésének vágyát az 1970-es évek hazai művészetében és a Kemény István nevével fémjelzett szociológiai iskolájában érhetjük tetten.⁸² Az aczéli kultúrpolitika túrt, de leginkább tiltott kategóriájába sorolható szociográfiai ihletettségu filmművészetnek és tényirodalomnak, valamint a cenzúra által betiltott Kemény-féle szegénység- és cigányságkutatásoknak köszönhetően rengeteg nyersanyag áll rendelkezésünkre.⁸³ Ezek segítséget nyújthatnak olyan későbbi, Tamás Hajnóczy-kutatásaihoz hasonló munkáknak, melyek megkísérrelhetik a hiányzó etnológiai kutatások nemlétező eredményeinek pótlását. Példaként gondolhatunk a Balázs Béla Stúdió berkein belül alkotó filmrendezők dokumentarista filmjeire, vagy az eddig ilyen igénnyel még fel nem dolgozott írók munkáira.⁸⁴

Azt hiszem Tamás zsenialitása abban is rejlik, hogy a Hajnóczyt feldolgozó munkáiban kiválóan érzett rá arra, hogy a Kádár-kor társadalmának mikroszkopikus szintjeihez, az egyénhez, valamint a kisközösségekre koncentráló széletéhez a fentiekben felsorolt forrásanyagon keresztül vezethet talán a legkönnyebb út. Tamás tehát Hajnóczy munkáinak feldolgozásával nem csupán egy sokadik „jog az irodalomban” (*law in literature*) írást közölt, hanem az időszak jogi kultúrájáról meg nem született munkákat pótolta. Mintha Tamás a Tárkány Szücs-monográfia összegző fejezetében előrevetített és a jogi néprajzkutató halála miatt soha meg nem valósult vizsgálatok egy széletét pótolta volna munkáival, igazolva Tárkány Szücs azon állítását, mely szerint a szocialista jogban „nem a jog, hanem a keretek között ingázó ügyintéző fog dönteni”.⁸⁵ Kolhász Mihály fűtő, Sz. Alíz, kényszerbeutalt személyes történeteinek keresztül beleláthatunk a hagyományok, autonóm közösségek és stabil jogszokások hiányával fémjelzett jogi világba. Tamás ezen kívül a magyar jogelméletben egyedülállóként úgy végezte el a narratív jogtudomány adaptációját, hogy az közben kilépett az eszmetörténeti munkákra jellemző leíró szemléletmódból és meghonosította a ká-európai narratív jogtudományt. Tamás tehát megmutatta, megmutatja számunkra, hogy milyenek is lehettek

⁸⁰ TÁRKÁNY SZÜCS (58. j.) 820.

⁸¹ KULCSÁR Kálmán: „A jogi népszokások kutatása és a jogszociológia” in TÁRKÁNY SZÜCS Ernő (szerk.): *Magyar jogi népszokások* (Budapest: Gondolat 1981) 850. A szocialista jogi kultúra etnológiai kutatására már csak azért sem kerülhetett sor, mert Kulcsár a jogi néprajz helyét a jogszociológián belül, annak segéd tudományaként jelölte ki, gátat szabva ezzel az önálló jogi antropológiai kutatásoknak.

⁸² NAGY (2. j.) 175.

⁸³ MAJTÉNYI György: „»De elmehet a Kádár Jani a picsába!«. Reziliencia az államszocializmusban” *Replika* 2015/94, 109.

⁸⁴ MAJTÉNYI György: „A szegénység gyarmatosítása” *Korall* 2016/64, 157.

⁸⁵ TÁRKÁNY SZÜCS (58. j.) 824.

volna azok a jogi történetek, melyeket az 1975-ös *Jogtudományi Közlöny* hasábjain lehoz. Ehhez Hajnóczy kitűnő választásnak bizonyul.

Azt gondolom, hogy a narratív jogtudománynak és az etnometodológiai módszertannak kevés követője lesz a közeljövőben. Biztos vagyok azonban abban, hogy ha egy jogásznak keze ügyébe kerül Tamás monográfiája, legalább rákérdez a mindennapi hivatásgyakorlásában felsejlő narratívákra és talán még az is eszébe jut, hogy az irathalom mögött emberek állnak. Naiv feltételezés, tudom, de mindig kell bizakodni.